

Ahmet Mithat Efendi'nin "Hallu'l-Ukad" Adlı Eserinde Avrupalı İktisatçılara Yaklaşımı

Engin ÇAĞMAN*

Öz

Ahmet Mithat Efendi, Tercüman-ı Hakikat gazetesinde iktisada dair kaleme aldığı yazılarını Ekonomi Politik ve Hallu'l-Ukad adlı kitaplarında bir araya getirmiştir. Belçikalı siyasetçi ve ekonomist Brusker (Brouckère)'in bir eserinden faydalanarak yazdığı Ekonomi Politik'te daha çok iktisadın temel kavramları üzerinde durmuştur.

Hallu'l-Ukad'da ise önce genel olarak ilimlerin tasnifini yapan Ahmet Mithat Efendi, bir ilim olarak 'ekonomi'yi bu tasnife göre konumlandırmaya çalışmıştır. Bu eserinde de kısmen iktisadın bazı temel kavramlarına değinmekle birlikte Avrupalı dört iktisatçının hayatı, fikirleri ve ekonomik icraatlarını ayrıntılı olarak ele almıştır.

Yazının konusunu, Ahmet Mithat Efendi'nin Hallu'l-Ukad'da, sözü edilen iktisatçıların düşünceleri ve gerçekleştirdikleri iktisadî reformlara dair verdiği bilgilerle bu konularda yaptığı yorumlar teşkil etmektedir. Yazı ayrıca, müellifin, Adam Smith üzerinden klasik iktisada yaptığı eleştirilerini aktararak, dönemin himayeci/korumacı-liberal iktisat politikaları tartışmalarına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, Hallu'l-Ukad, Merkantilistler, Quesnay, Adam Smith

* Dr. Öğretim Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Tarihi Ana Bilim Dalı, Türkiye.
Elmek: ecagman@bandirma.edu.tr.

Opinions of Ahmet Mithat Efendi about European economists as reflected in his work Hallu'l-Ukad

Abstract

Authoring various articles in the newspaper *Tercüman-ı Hakikat*, Ahmet Mithat Efendi later expanded them into two books titled *Ekonomi Politik* (Political Economy) and *Hallu'l-Ukad* (Untangling the Knots). Drawing upon a pamphlet by the Belgian politician and economist De Brouckère, his work *Ekonomi Politik* rather elaborates on the central concepts of economics.

On the other hand, his work *Hallu'l Ukad* starts with an attempt to classify sciences, including economy as a scientific discipline. Though the book touches upon some fundamental notions of economics, it is largely based on a detailed account of the lives, ideas and economic practices of four European economists.

This article discusses the ideas and economic reforms of the said economists as reflected in *Hallu'l Ukad* by Ahmed Midhat Efendi, which are complemented by the comments of the author himself. It also aims to present his criticisms against classical economics through Adam Smith, thereby contributing to the contemporary debate between protectionist and liberal economic policies.

Keywords: Ahmet Mithat Efendi, *Hallu'l Ukad*, Mercantilists, Quesnay, Adam Smith

Giriş

18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa’da iktisat literatürü oluşurken Osmanlıda ilgili literatür çerçevesinde bu konuya dair çalışmalar, 19. yüzyılın ortalarında Batı’dan çeviri hareketleriyle başlamıştır. Daha önce Batı’da ortaya çıkan Laissez Faire (serbest mübadele) ve Himaye Usulü (korumacılık) konusundaki düşünceler Osmanlı coğrafyasında çok sonra tartışma zemini bulmuş ve Ahmet Mithat Efendi ile Sakızlı Ohannes Paşa’nın eserlerinde şekillenmiştir. Ekonomik korumacılık düşüncesi sonraki yıllarda yerini Milli İktisat anlayışına, Sakızlı Ohannes Paşa’nın Serbest Mübadele fikri de İktisadi Hürriyetçilik akımına bırakmıştır.¹

Osmanlı döneminde himayeci ekolün öncülerinden olan Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), Tercüman-ı Hakikat gazetesinde iktisada dair kaleme aldığı yazılarını ‘Ekonomi Politik’ ve ‘Hallu’l-Ukad’ adlı kitaplarda toplamıştır.² Ekonomi Politik adlı eseri için Belçikalı siyasetçi ve ekonomist Charles de Brouckère’in^{3*} *Principes généraux d’économie-politique* (Ekonomi-politiğin Genel İlkeleri) adlı 1851 yılında yayımlanan küçük bir kitabından faydalanmıştır.

1 Orhan Çakmak, “Osmanlı’da Piyasa Zihniyeti ve Girişimcilik”,

http://www.orhinvest.com/Upload/Sayfa/1_osmanli_nda_piyasa_zihniyeti.pdf (Erişim tarihi:8 Haziran 2018) s.3-4;

Ahmet Mithat Efendi, Almanya’da List’in Smith-Ricardo iktisadına karşı çıkması gibi Tanzimat sonrasında ekonomik liberalizmi savunanlara ve bu düşüncenin önde gelen temsilcileri Ohannes ve Mikail Efendiler’e karşı himayeci ya da milli iktisat olarak adlandırılan görüşünü ileri sürmüştür. Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötügen Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s.384; Ahmet Mithat Efendi’nin iktisadi serbestilik-korumacılık hakkındaki düşünceleri için bkz. Ahmet Mithat Efendi, *İktisat Metinleri*, I. Kitap-Ekonomi Politik, II. Kitap-Düğümünün Çözümü (Sadelerştirenler: Erdoğan Erbay-Ali Utku), Çizgi Kitabevi, Konya, 2005; Engin Çağman, “Ahmet Mithat Efendi’nin “Ekonomi Politik” Adlı Eserinde İktisadi Serbestiyet ve Korumacılık Düşünceleri”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, Güz, 2017, (16) s.31-48.

2 Ahmet Mithat Efendi, ayrıca bazı öykülerinde de iktisadi konuları ele almış, özellikle gösterişli ve lüks hayatı, tembelliği ve savurganlığı eleştirmiş; çalışkanlığı, tutumluluğu ve sade hayatı övmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. D. Taner Kılınçoğlu, “Weber, Veblen ve Ahmed Mithat Efendi’nin Kahramanları”,

https://www.researchgate.net/publication/296307822_Weber_Veblen_ve_Ahmed_Mithat_Efendi_nin_Kahramanlari, (Erişim tarihi: 8 Haziran 2018), s.446-447; Ahmet Mithat Efendi, *Sevda-yı Sa’y ü Amel* adlı eserinde çalışmanın ve emeğin mahsulünü elde etmenin faziletlerini anlatır. Bu eserin devamı niteliğinde, daha sonra yayımlanan Ekonomi Politik’e bir giriş mahiyetinde kaleme aldığı Teşrik-i Mesai-Taksim-i Mesai adlı eserinde ise iş yapmak ve eser meydana getirmek amacıyla çalışma ve işbölümü üzerinde durmuştur. M. Orhan Okay, “İktisatta Milli Düşünceye Doğru-İlk Görüşlerin 100. Yılı-”, *Türk Kültürü*, XVIII-XIX Ankara, s.77-78.

3* Charles de Brouckère (1796- 1860) Brüksel Serbest Üniversitesi’nde ekonomi-politik profesörü ve daha sonra Temsilciler Meclisi’nde Brüksel mebusu olan Brouckère, şehrin belediye başkanlığını da yapmış ve ekonomi-politik eseri dışında aynı dizide bir kitap daha yayınlamıştır: *La charité et l’assistance publique*, 2 c., Brüksel, 1853. Akt. François Georjeon, “Ahmet Mithat’a Göre Ekonomi-Politik”, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.156.

Ahmet Mithat Efendi, müellifin adından bahsetmekle birlikte hakkında ayrıntılı bilgi vermemiş ve eserin adını da zikretmemiştir. Brouckère'in, herkesin anlayabileceği bir dille yazdığı söz konusu eser, basit ve halkı eğitmeye yönelik popüler bir bilim kitabıdır. Ahmet Mithat Efendi'nin amacı da benzer şekilde, eğitilmiş Osmanlı okuyucusuna yeni bilimsel bilgileri kolayca anlaşılabilir bir tarzda sunmaktır.⁴

1879 yılında yayımladığı Ekonomi Politik'i altı ana başlığa ayıran müellif, bunların da altında servet, sermaye, değer, üretim, tüketim, rekabet, mübadele, sigorta, bankacılık, banknot/para, altın, gümüş, inhisar, tekelleştirme, sanayide makineleşme, gümrükler, ihracat, ithalat serbestisi, imtiyaz ve himaye gibi birçok iktisadi mesele, kavram ve olguyu ayrıntılı olarak ele almıştır.⁵ Ahmet Mithat Efendi, tamamen ekonomik liberalizmin etkisiyle yazılmış olan Brouckère'in söz konusu eserinden⁶ sıklıkla alıntı yapmakla birlikte kendisine katılmadığı hususları açıkça eleştirmektedir.

Ahmet Mithat Efendi'nin, 1890'da yayımladığı Hallü'l Ukad, Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yazdığı sekiz mektuptan oluşmaktadır.⁷ Müellif, "Fihrist Makamında" adını verdiği birinci mektubunda, pozitif ve kat'i ilimler ayrımıyla servetin mahiyeti ve para gibi, iktisadın bazı kavramlarına dair bir okurun sorularına cevap vermek amacıyla girizgâh yapmıştır. Bu soruların her birini bir ukde^{8**} kabul ederek tamamının bir defada cevaplanamayacağı düşüncesiyle bunları ayrı ayrı mektuplar halinde açıklamaya çalışacağını ifade etmiştir.⁹

Yazı, Ahmet Mithat Efendi'nin Hallü'l-Ukad adlı eserinde, muhtelif iktisadi ekollere mensup olan Sully, Colbert, Quesnay ve Adam Smith'in hayatları hakkında verdiği bilgilerle bu şahısların düşüncelerini ve icraatlarını ele

4 Georgeon,a.e., s.147; Tefvik Çavdar. *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*, Uygurlık Yayınları, İstanbul, 1982, s.164.

5 Ahmet Mithat Efendi, *İktisat Metinleri*, I. Kitap-Ekonomi Politik, (Sadeleştirilenler: Erdoğan Erbay-Ali Utku), Çizgi Kitabevi, Konya, 2005.

6 Georgeon,a.e., s.147.

7 *Okay'a göre Ekonomi Politik ile Hallü'l Ukad'ın yazılması arasında geçen sürede Ahmet Mithat Efendi, önceki eserinde bahsi geçmeyen bazı iktisatçıları, onların eserlerinden veya ikincil kaynaklardan okumuş ve haklarında bilgi sahibi olmuştur. Söz konusu şahısların başında Adam Smith ile daha önce yaşamış olan Fransız maliyecileri Sully, Colbert, Quesnay, Bastiat ve Forbonnais gelmektedir. Okay,a.e., s.86-87; Sayar, Ahmet Mithat Efendi'nin, bu iktisatçıların eserleriyle temasının ilk elden olmadığını, bu temasın onların iktisadi düşüncelerini hülasa eden eserler yoluyla gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Sayar,a.e., s.379.

8 ** "Ukde: Dügüm, halli müşkil iş, zor mesele, muamma" anlamına gelmektedir. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, İstanbul, 1317, s.943.

9 Ahmet Mithat Efendi, *İktisat Metinleri*, II. Kitap-Hallü'l Ukad, (Sadeleştirilenler: Erdoğan Erbay-Ali Utku), Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s.193.

almaktadır. Ayrıca, söz konusu iktisatçıların yaşadığı dönemlerdeki Avrupa'nın iktisadi şartlarıyla Osmanlı Devleti'nin iktisadi durumuna dair müellifin yaptığı mukayeseleri ve devletin takip etmesi gereken ekonomi politikalarına ilişkin düşünceleri aktarılmaya çalışılmıştır. Böylece son dönem Osmanlı iktisadi düşünce tarihine katkı sağlanması hedeflenmiştir.

1. Hallu'l-Ukad'ın Muhtevası

Ahmet Mithat Efendi, birinci mektubunda iktisadi hususları yazma gerekçesini izah ettikten sonra ikinci ve üçüncü mektupta İktisat ilminin epistemolojisini yaparak¹⁰ ilimleri genel olarak tasnif etmeye ve İktisat ilmini bu tasnife göre konumlandırmaya çalışır. İlimleri sınıflara ayırma işlemine Batı'da klasifikasyon adının verildiğini aktararak kendisinin yaptığı çalışmayı bu kavramın karşılığı olarak tasnif-i ulum (ilimlerin sınıflandırılması) şeklinde nitelendirir.^{11*}

Ahmet Mithat Efendi'ye göre hakikatin kaynağı (mahz-ı hakikat) olan riyaziyyat (matematik) yegâne müspet ilim sayılabilir ve riyaziyyat, diğer ilimleri kendisiyle ilişkisi arttığı oranda müspet hale getirebilmektedir. Avrupalılar bu ilim türüne pozitif ilim (science positive) adını vermişlerdir. Fakat bu diğer ilimlerin hakikatle ilgisinin olmayacağı anlamına gelmez.¹² İkinci ilim türü ise "sahih ilimler" (science egzact) dir. Buna fizik ilmini örnek gösteren müellif, diğer ilimlerin ancak fizikle ilişkisi arttıkça sahii ilimler kategorisine girebileceklerini ileri sürer.¹³

Müellife göre bunların dışında kalanlar ise zanni ilimlerdir. Felsefe, hukuk ve ekonomi bu gruba dahildir. Bu ilimler belirli bir zaman ve mekânda vücut bulduğu için belirli bir dönemde doğru olarak kabul edilebilen birçok şey zaman ve mekâna göre değişebilmektedir.¹⁴

10 A.e., s.193-216; Sayar,a.e., s.380.

11* Müellif, "Tasnif ve Mahiyat-ı Ulum" adında bir kitap yazdığını fakat bazı nedenlerle yayımlamadığını ifade eder. Ayrıca bu tür bir kitap yazan herkesin mutlaka "tasnif-i ulum" tabirini kullanacağını ileri sürece kadar kullandığı kavramın doğruluğundan emindir. Ahmet Mithat Efendi,a.e., s.195-196 ve s.203; İslam dünyasında ilimlerin tasnifini kapsamlı olarak inceleyen çalışmalar 9. yüzyılda başlamıştır. Ömer Türker, İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/4061>

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/4061>, (Erişim tarihi: 10 Haziran 2018), s.533; Ahmet Mithat Efendi'nin ilimleri tasnif etme çabası, Avrupada modern zamanlarda müstakil bir bilim haline gelen Ekonomi'yi kendi zaviyesinden bir ilimler skalasına yerleştirme düşüncesinden kaynaklanıyor olmalıdır.

12 A.e., s.197-198.

13 A.e., s.201-203; Bununla birlikte müellif fizikle aynı derecede olmasa da coğrafya ve tarih ilimlerini de sahii ilimler kategorisine dahil eder. Ahmet Mithat Efendi,a.e., s.212-215.

14 Ahmet Mithat Efendi,a.e., s.212-215.

Bu bağlamda görüşlerini desteklemeye çalışan Ahmet Mithat Efendi'nin ekonomi sahasına dair verdiği örneklerden biri Osmanlı Devleti'nin durumuyla ilgilidir. Sabah gazetesinde, Colbert zamanında bulunmadıklarını ve o dönemlerin geride kaldığını ileri süren bir müderrise karşı çıkan müellif, Colbert zamanının geçmesi bir yana, henüz o dönemin gelmediğini bile iddia eder. Ayrıca 18-20 sene önce, henüz Ekonomi Politik ilmini öğrenir ve Adam Smith'i okurken bu meselenin farkına vardığını, Ekonomi Politik'te de bunu yazdığını hatırlatır.¹⁵ Gerçekten de müellif, söz konusu kitabında liberal ekonomik politikaları savunan Brouckère'in eserini, Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumuyla örtüşmediği için aynen tercüme etmenin hatalı olacağını ve bu nedenle devletin somut şartlarına uygun düşecek bir ekonomi politik yazmanın gerekli olduğunu ifade etmiştir.¹⁶

Dördüncü mektupta serveti, beşincisinde parayı, altıncısında ise mübadeleyi konu edinen Ahmet Mithat Efendi, kitabının en uzun bölümü olan yedinci mektupta "Üç Ekonomist" başlığı altında bazı Fransız iktisatçıları incelemiştir. Bunlardan Sully ve Colbert Merkantilist, Quesnay ise Fizyokrat ekole mensuptur. Müellif, onların hayat öykülerine kısaca değinmekle birlikte Fransa'da yaptıkları icraatları ve ülkelerinin kalkınmasındaki paylarını tafsilatıyla anlatır.

Ahmet Mithat Efendi, bazı çevrelerde söz konusu kişilerin maliye memuru olmalarının bir eksiklikmiş gibi değerlendirilerek ekonomist olarak görülmediklerini, bu tutumun Adam Smith'in yegâne ekonomist olarak addedilmesi kadar hatalı olduğunu ifade eder. Ona göre bu üç şahıs, iktisadi hayatla ilgili teoriler ortaya koydukları gibi işin uygulama tarafında da yer almışlar; dönemin şartlarına uygun hareket ederek Fransa'yı çöküşten kurtarmışlardır.¹⁷

Müellif, sekizinci ve son mektubu Adam Smith'e tahsis etmiştir. Her ne kadar Smith'i iyi bir iktisatçı olarak takdir etse de tamamen serbest mübadele usulünü savunan klasik ekolün düşüncelerini onun şahsında eleştirir.

15 A.e., s.215.

16 "Binaen alâ zalik, biz ki Osmanlıyız, memleketimizin şu hâl-i tedennisine göre en müterakkî bir milletin eserini ve ezcümle plan ittihaz eylediğimiz eseri aynen tercüme eylemiş olsak, ne büyük bir hatâda bulunacağımız derkâr bulunduğundan, bizim için mutavassıt bir yolda ve hâl ve şânımıza münâsib bir sûrette bir ekonomi politik yazmak lüzûm ve mecbûriyyeti dahî birçok müelliflerin hüldâ-i efkârını cem' etmeye lüzûm göstereceğinden, işte şu eser-i muhtasarda o lüzûma teba'iyet edilmiştir."

Ahmet Mithat Efendi, *İktisat Metinleri*, I. Kitap-Ekonomi Politik, s.11-12, Sayar,a.e., s.382.

17 Ahmet Mithat Efendi, *İktisat Metinleri*, II. Kitap-Hallu'l Ukad, s.237.

2. Hallu'l-Ukad'da Avrupalı Dört Ekonomist: Sully, Colbert, Quesnay ve Adam Smith

2.1. De Sully (1559-1641)

Müellifin verdiği bilgiye göre Sully, Kral IV. Henry (1553-1610) zamanında Fransa'nın Maliye Nazırı olarak görev yapmıştır. Sully, bu süre içinde topraktan alınan vergi borçları için af çıkarmış, krala ait olduğu halde başkalarının eline geçmiş olan malikâneleri tekrar krallığa bağlamıştır. Devlet gelirlerini realize ederek gelir ve giderleri dengelemeye çalışan Sully, ülke içinde seyahate çıkarak vilayetlerdeki vergi toplama usullerini ıslah etmiş ve bu sayede, daha önce halktan tahsil edildiği halde devletin kasasına girmeyen gelirlerin toplanmasını sağlamıştır.¹⁸

Sully bu dönemde halkın tarım ve hayvancılıktan elde ettiği gelirin ancak geçimlik düzeyde olduğunu ve bu durumun ticareti de olumsuz etkilediğini tespit etmiştir. Kralla müzakere ederek devletin barış politikası takip etmesini ve asker sayısının azaltılmasını kabul ettirmiş; ziraat, hayvancılık ve ticaretin önündeki engelleri kaldırmaya çalışmıştır. Kendisi bizzat Londra'ya giderek İngiltere ile dostluk kurmak amacıyla ticaret anlaşması yapmıştır. On seneyi aşan barış devresinde Sully, halkın servetini artırmayı hedeflemiştir. Bu dönemde Fransa'nın artan zirai ve sınai ürünleri ülke dışına satılmaya başlandı. Sully, bu faaliyetleri engelleyen vergileri indirdi. Taltif ve teşviklerle ticarete rağbeti artırdı. Tekrar krallığa bağladığı malikâneleri adeta birer çiftlik haline getirerek elde edilen ürünlerin sanayide kullanılmasını sağladı.¹⁹

Ahmet Mithat Efendi, Sully'nin icraatlarını anlattıktan sonra meseleyi Osmanlı ülkesine getirir. Ekonominin zaman ve mekâna göre değişimini kabul etmeyenlere karşı Sully dönemindeki Fransa'yla kendi dönemindeki Osmanlı Devleti'nin durumu arasında paralellikler kurarak ekonomide Sully'nin gittiği yolun takip edilmesi gerektiğini savunur.²⁰

Müellif, parayı toplayıp saklayarak tedavüle sokmayan Sully'ye karşı ekonomistlerden gelen eleştirilere de yer verir. Onun aktardığına göre elde edilen

18 A.e., s.242-244.

19 A.e., s.244-245.

20 A.e., s.245.

paralar Bastille kalesinde saklanmıştır. Hatta Kral IV. Henry de Sully'ye, paranın toplanıp tedavül edilmemesinin ekonomiye zarar vereceğini ifade etmiştir. Ahmet Mithat Efendi, bolluğa ulaştıktan sonra paranın saklanması ekonomik olarak iyi sonuç vermeyeceğini, devlette ve millette kalmadığı zamanlarda paranın piyasaya sürülmemesinin zararlı olacağını iddia eder. Her ne kadar müellif, Sully ve icraatlarını övse de servetin sadece kıymetli maden biriktirmek anlamına gelmediğini savunur.²¹

Ahmet Mithat Efendi'nin verdiği bilgiye göre Sully, kaleme aldığı hatıralarını "Economies Royales" (Kraliyet Ekonomisi) adıyla yayımlamıştır. Gelir ve giderlerine dikkat eden ve kendi servetini de iyi bir şekilde idare eden Sully bu sayede çok zengin olmuştur. IV. Henry'den sonra XIII. Lui'nin tahta geçmesiyle devlet işlerinden çekilmiş ve 1641 yılında ölmüştür.

Ahmet Mithat Efendi'ye göre Sully'yi mali işlerde başarılı kılan özelliği himaye usulünü çok iyi bir şekilde uygulamasıdır. Sully, Fransa'da üretilebilecek olan zirai ve sınai ürünlerin ithal edilmesine asla tahammül edemediği için ithalata çok ağır vergiler getirmiştir. Diğer taraftan Fransızları zirai ve sınai üretime bizzat teşvik eden Sully, sivil hayatla ilgili ihtiyaçların yanı sıra askeri ihtiyaçları da ülke içinden karşılamıştır.²²

2.2. Jean Baptiste Colbert (1619-1683)

Ahmet Mithat Efendi, Sully'den sonra milli servetin ve kraliyet maliyesinin ehil olmayan menfaatperestlerin eline geçtiğini, gerek milletin, gerek devlet sandığının gelir ve giderlerinden kimsenin haberdar olmadığını, bu nedenle XIV. Lui zamanında Fransa'nın ekonomik çöküntüye girdiğini ifade eder. Ona göre XIV. Lui için "Büyük Lui" ve dönemi için de "Büyük Asır" denilmesinin nedeni, Colbert'in idareyi eline alması ve gereken tedbirleri süratle uygulamasıdır.²³

Ahmet Mithat Efendi'nin verdiği bilgilere göre Colbert, tüccar ve sarraf olan amcasının yanında küçük yaştan itibaren çalışmaya başlamış, diğer taraftan matematikle birlikte tabii ilimler, edebi ilimler ve güzel sanatlarla ilgilenmiştir.

21 A.e., s.245; Ahmet Mithat Efendi, merkantilist ekolün ortak düşüncesi olan servetin kıymetli maden çokluğuna eşit olduğu anlayışına taraftar değildir. Bu konuda Adam Smith'le aynı görüşü paylaşır. Sayar,a.e., s.383.

22 Ahmet Mithat Efendi,a.e., s.246.

23 A.e., s.247.

Bir ara Fransa'yı dolaşmış ve genel ekonomik durumu gözleme fırsatı bularak amcasına ayrıntılı bir rapor hazırlamış, ekonominin yönetimine geçtiğinde bu raporların geniş ölçüde faydasını görmüştür.²⁴

Önce Kardinal Mazeren'in yanında bulunan Colbert daha sonra Maliye Umum Müfettişliği görevine getirildi. Bu esnada Fransa hazinesi kötü durumda olup gelecek iki senenin gelirleri de harcanmıştı. Fransa halkı ağır vergiler altında bulunmuş, ziraat ve sanayi çökmüştü. Fransa Kralı için en büyük gelir kaynağı olan krallık emlakı yine ilgisiz kişilerin eline geçmişti. Bu şahıslara ait vergi borçlarının affedilmesinin rutin hale gelmiş olmasıyla devlet, ayrıca vergi gelirinden de mahrum kalıyordu. Maliye Umum Müfettişliği'nin yanı sıra aynı anda bilfiil Maliye Nazırlığı, Kraliyet Sarayı Müdürlüğü ve Bahriye Nazırlığı olmak üzere üç ayrı görev daha Colbert'in uhdesine verilmişti. Bu dönemde Fransa'da yabancı mallara olan rağbet yaygınlaşarak moda halini almıştı. Askerlerin giydiği elbiselerin, kullandığı silahların ve bindikleri atların İtalya, Almanya, İngiltere ve İspanya'dan ithal edilmesi övünç vesilesi haline gelmişti. XIII. Lui zamanında kuyumculuk, demircilik, marangozluk, berberlik ve tiyatro oyunculuğuna varıncaya kadar hemen hemen her hizmet ve faaliyette özellikle İtalyanlar başta olmak üzere yabancılar etkindi.²⁵

Colbert, XIV. Lui'ye takdim ettiği bir raporda vergilerin asıl alınması gereken kişiler yerine fakir halka yüklendiğini ifade etmiştir. Kralın, gereğinin yapılması hususunda kendisini yetkili kılmasıyla Colbert bazı vergileri indirmiş, bazılarını da lağvetmiş; tahsildar ve muhasebecilerin aracılığını ortadan kaldırarak vergilerin doğrudan devlete verilmesini sağlamıştır. Asilzade olmadığı halde bu ünvanı bir şekilde elde ederek vergilerden muaf olanların ünvanlarını geri almış, kraliyet emlakını ele geçirmiş olanlardan da söz konusu emlakı alarak aslına rücu ettirmiştir. Tütün vergisini düzenlemiş, tuz vergisinde indirim gitmiş, ağır borçlar altında ezilerek vergilerini ödemekte güçlük çeken tarım ve sanayi kesimine düşük faizle borç vererek onları murabacı ve muamelecilerden kurtarmıştır. Diğer taraftan deniz ve kara askerlerinin sayısını iki katına çıkardığı halde masraflarını azaltmıştır. Bu tasarrufta askerlerin giyim-kuşam ihtiyacının

24 A.e., s.247-248.

25 Ahmet Mithat Efendi,a.e., s.248-251.

ülke dahilinden karşılanması önemli rol oynamıştır. Böylece bu sektörde faaliyet gösteren Fransız sanayicilerinin ayrıca desteklenmesi sağlanmıştır. Gemi inşası için özellikle İngiltere ve Hollanda'dan usta getirilmesine son verilerek kalifiye eleman ihtiyacının ülke içinden karşılanması yoluna gidilmiştir.²⁶

Colbert'in gereksiz yere hiçbir harcama yapmadığını, bu hususta son derece hassas olduğunu ifade eden Ahmet Mithat Efendi, buna karşılık Fransa'nın faydasına, şanına ve azametine müteallik meselelerde hiçbir masraftan kaçınmadığına dikkat çeker. Colbert'ten önce Paris'e ülke içindeki şehirlerden sadece zirai ürünlerin getirildiğini, fakat onun sayesinde dahili gümrüklerin kaldırılması, sanayinin teşviki ve sermaye temin edilmesiyle birlikte şehirler arasında iktisadi canlılığın son derece arttığını aktarır. Diğer taraftan Colbert, Fransa için zaruri ihtiyaç olmayan veya ülke içinde imal edilebilen malların ithalini zorlaştırmak amacıyla ağır vergiler getirmiştir. Buna mukabil Fransa sanayisi için gerekli olan eşyanın vergilerini ya azaltmış ya da tamamen kaldırmıştır. Ayrıca Fransız konsoloslarından, görev yaptıkları ülkelerdeki üretim ve ihtiyaçlar konusunda çalışmalar yaparak rapor hazırlamaları istenmiştir.²⁷

Ahmet Mithat Efendi'ye göre Colbert'in başlangıçta çektiği en önemli zorluk, para ve buna bağlı olarak sermaye sıkıntısıdır. Bundan dolayı Colbert, hükümet sandıklarının umumi sermaye haline getirdiğinden, alınan tedbirler sayesinde ülkede para çoğalmış ve parayı ellerinde bulunduranlar şirketler kurarak Fransa ile uzak ülkeler arasında ticari ilişkiler tesis edebilmişlerdir. Bunun sonucunda Doğu Hindistan ve Amerika ile ticaret geliştirilmiş, muhtelif ülkelere Fransa'dan muhacirler gönderilmiş, Kanada'da Quebec şehri kurulmuş, Madagaskar bir ticaret merkezi haline getirilmiştir. Böylece Fransa sanayisi için gerekli olan hammaddeler hem bu ülkelere ucuz temin edilmiş hem de ülkedeki limanlar ve denizcilik sektörü büyük önem kazanmıştır.²⁸ Öte yandan daha önce

26 A.e., s.251-253.

27 A.e., s.254-255.

28 Ahmet Mithat Efendi,a.e., s.255; Colbert döneminde uygulanan Merkantilist politikalar sayesinde Fransa, Doğu Akdeniz'de rakipleri olan İngiltere ve Hollandalılara karşı ticari alanda başarılar kazanmış ve Osmanlı-Avrupa ilişkilerinde ön plana çıkmış, 17. yüzyılın sonlarından itibaren ekonomik açıdan da önemli bir konuma gelmiştir. Mehmet Bulut, "XVII. Yüzyılda Osmanlılar Ve Merkantilistler";

https://www.researchgate.net/publication/272668400_English_Title_Not_Available_Turkish_TitleXVII_YUZYILDA_OSMANLILAR_VE_MERKANTILISTLER?enrichId=rgreq-clf5ee15406d724fa6416d115450aee0-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzI3MjY2ODQwMDtBUzo0NDIzOTc2MDg5NDM2MTZAMTQ4MjQ4NzIx-NzQxMg%3D%3D&el=1_x_3&_esc=publicationCoverPdf, (Erişim Tarihi: 17 Haziran 2018), s.32

balıkçılık Fransa'da sadece deniz kıyılarında ve küçük çapta gerçekleşirken Colbert döneminde çok sayıda gemi açık deniz balıkçılığı yapar hale gelmiştir.²⁹

Ahmet Mithat Efendi, gerek sanayinin, gerek denizcilik ve balıkçılığın gelişmesinin sadece Colbert'in talimat veya teşvikiyle mümkün olamayacağını vurgular. Öncelikle altyapının kurulması gerektiğinin farkında olan müellif, denizcilikteki atılımın nedenini bu sahaya ilgili ilim ve sanayinin gelişmesine bağlayarak Colbert'in yaptığı çalışmalar hakkında bilgi verir. Buna göre Colbert, iskele bulunan limanlarda, denizcilik sahasıyla ilgili ilim ve sanayinin gelişmesi için okullar (ekol pratik-ameliyyat mektepleri) açarak denizcilerin bilgi ve cesaretlerinin artmasını sağlamıştır. Benzer şekilde sanayinin güçlenmesi ve üretim faaliyetlerinin artırılarak dışa bağımlılığın azaltılması amacıyla her türlü zorluk ve fedakârlığı göze almış ve fabrikalar tesis etmiştir.³⁰

Ahmet Mithat Efendi, Sully ve Colbert hakkında yapılan bazı olumsuz eleştirileri aktararak bunlara katılmadığını dile getirir. Bu eleştirilere göre Sully sadece tarım ve hayvancılığa, Colbert ise sanayiye önem vererek belirli sektörlerde yoğunlaşmış ve diğerlerini ihmal etmişlerdir. Müellif bu iddialara karşı çıkarak her ikisinin de zamanın ve şartların gereğini yerine getirdiklerini söyler. Onun savunusuna göre Sully, o dönem Fransa'sında hem ziraat hem de hem sanayi olmadığından en çabuk sonuç alacağı sektör olması nedeniyle önceliği ziraate vermiştir. Colbert ise hazır canlanmış bir ziraat karşısında bu sektörün teşvike ihtiyacı olmadığını düşünerek sanayiye yönelmiştir. Fakat öte yandan Sully'nin sanayiye, Colbert'in de ziraate ayrıca çok önemli hizmetleri olmuştur.³¹

Colbert'in Fransa'yı ihya faaliyetlerine yalnız bir yönden başlamayıp çok yönlü icraatlara giriştiğini ifade eden Ahmet Mithat Efendi, onun bir yandan mahalli ihtiyaçların yine o bölgelerden karşılanması yönünde düzenlemeler gerçekleştirdiğini, ardından ihracat yapabilmek için denizciliği geliştirdiğini, yurt dışındaki konsolos ve acentalıkları, yurt içindeki malikâneleri, çiftlikleri, fabrikaları düzene koyduğunu belirtir. Ayrıca müellife göre, bütün bu faaliyetlerin ilim olmaksızın gerçekleşmeyeceğinin farkında olan ve bu sahada da önemli çalışmalar yapan Colbert'in en önemli icraatlarından biri zihniyet dönüşümünü

29 Ahmet Mithat Efendi, a.e., s.256.

30 A.e., s.256-257.

31 Ahmet Mithat Efendi, a.e., s.257-258.

başarabilmesidir. Daha önce Fransız asilleri sınai ve ticari faaliyetlerle iştiğal etmeyi küçümser ve hatta maarifle ilgilenmeyi bile ayıp sayarken Colbert bu düşünceleri değiştirmiştir. Böylece asilzade sınıfı fabrikacılık, gemicilik ve tüccarlık gibi mesleklere ilgi duymaya başlamıştır.³²

Colbert'in büyüklüğünü gösteren en önemli husus onun bütün bu reformları engeller ve zorluklar içinde gerçekleştirmesidir. Bunların başında da ikbal peşinde koşan ve onu kendilerine rakip olarak görenlerin varlığı gelmektedir. Diğer önemli bir problem de Fransa'nın giriştiği savaşlardır.

Colbert ile Osmanlı Devleti'nin bunalımlı döneminde sadrazamlık yapan Köprülüler arasında bir benzerlik kuran Ahmet Mithat Efendi'ye göre, Colbert döneminde büyük oranda mübadele serbestisi olsaydı Fransa'nın ekonomik yükselişi mümkün olamayacaktı. Şayet mübadele denilen şey bir mahsulün diğeriyle trampası ise öncelikle mahsul üretmeli ve daha sonra mübadeleye girilmelidir. Müellif, Colbert'in mübadele serbestisini önce Fransa dahilinde uygulamaya koyduğunu, kara ve deniz yolu ulaşımını geliştirdiğini ve ülke içinde nakliyat vergilerini kaldırdığını, ihraç edilen mallardan vergi almak bir yana teşvikler uyguladığını ve dışarıdan ithal edilen fakat ülke dahilinde üretilmesi mümkün olan malların üretimi için gereken fedakârlıktan kaçınmadığını ifade eder.³³

Sully ve Colbert, ekonomi ilmini yalnız telif ve tedris değil adeta icat ederek uygulamışlar ve bunun semeresini de elde etmişlerdir. Bu iki şahsın ekonomiye dair yazdıkları, kendi zihinleriyle yaptıkları keşiflerin tatbik edilmiş halleridir. Daha sonra gerek Sully ile Colbert'in ve gerek yetiştirdikleri Buva Kipler^{34*} ve Voban^{35**} gibi sair icracıların tecrübe ve keşiflerinden ortaya çıkan bilgileri derleyen ekonomistler ortaya çıkmış olup bunların en önde geleni Fransa'da kendisine "Ekonomistler Reisi" ünvanı verilen Quesnay'dır.³⁶

32 A.g., s. 259.

33 A.g., s. 261-263.

34* Pierre le Peasant, Sieur de Boisguillebert: (1646-1714) Merkantilizme karşı çıkan ve zenginliğin sadece parayla ölçülmeyip üretkenlik ve mübadele gücüne bağlı olduğunu, bunun da tüm sınıfların durumlarının iyileştirilip eşitsizliklerin azaltılmasıyla mümkün olacağını düşünen Fransız iktisatçı.

35** Sébastien Le Prestre de Vauban: (1633-1707) Vergilendirme ve ekonomik verimliliğe dair iktisadi görüşler ortaya koyan asker kökenli Fransız devlet adamı.

36 Ahmet Mithat Efendi,a.e., s.263.

2.3. François Quesnay (1694-1774)

Aslen doktor olan Quesnay, Ahmet Mithat Efendi'nin aktardığına göre Dupon de Nemur'un^{37***} yazdığı, kısaca "Fizyokrazi" adıyla anılan eserde önemli pay sahibidir. Her ne kadar eser, Dupon de Nemur'un adıyla basılmışsa da muhtevası Quesnay'ın "Büyük Ansiklopedi"de, dönemin ziraat gazetesinde ve "Efmirid du Sütüavayın"^{38*} adındaki ilmi mecmuada çıkan yazılarından oluşmaktadır. Öte yandan Quesnay, döneminin şöhret kazanmış ünlü ekonomistlerini çok derinden etkilemiştir.³⁹

Quesnay, Sully ve Colbert gibi devlet idaresinde bulunmamışsa da Fransa Kralı XV. Lui'ye doktorluk yaptığı dönemde ziraatin, sanayinin ve devlet ve millet servetinin kuvvetlenmesine dair tavsiyelerinden büyük ölçüde yararlanmıştı. Sadece ekonomi sahasında değil, tıp ve cerrahlık alanında da önemli eserler veren Quesnay, hem teorik olarak eski filozof ve iktisatçıları incelemiş, hem de pratik olarak bizzat iştiğal ettiği ziraat sektöründe başarılı olmuştur.⁴⁰

Ahmet Mithat Efendi'ye göre servetin sadece altın ve gümüş madenlerinden ve bunlardan yapılan paradan ibaret olmadığını Adam Smith'den önce ilk defa ortaya koyan Quesnay'dır. Yine kıymet ve servetin ancak ürünler üzerinde meydana geleceğini ispatlayıp üretilen ürünlerle ölçülebileceğini, mevcut ve biriktirilmiş olan altın ve gümüş miktarının insanın serveti konusunda ölçü olamayacağını ilk defa yazan da odur. Müellif, paranın tanımının da en mükemmel şekilde Quesnay tarafından yapıldığını iddia eder. Quesnay'a göre para, mübadele aracı ve alım-satım bedeli olmaktan ziyade muhtelif kıymetler karşılığında bir tür rehin, servet miktarını tayin için bir rakam ve iki servetin mukayesesi için bir ölçüdür.⁴¹

2.4. Adam Smith (1723-1790)

Ahmet Mithat Efendi, Hallu'l-Ukad'ın son bölümünü "Sekizinci Mektub" başlığı altında Adam Smith'e ayırmıştır. Mektubun girişinde, önceki yazılarını bu mektupta sonuca ulaşmak için yazdığını ifade eder. Müellife göre ekonomi

37*** Pierre Samuel du Pont de Nemours: (1739-1817) Adam Smith'in liberal görüşlerinden etkilenen, Fizyokrazi ekolüne mensup ve Fransız İhtilali'nde Amerika'ya göç eden iktisatçı, filozof, gazeteci ve müteşebbis.

38* Éphémérides du citoyen: 1765-1772 arasında Fransa'da yayınlanmış olan, Quesnay ve Mirabeau gibi ünlü yazarların da katkıda bulunduğu gazete.

39 Ahmet Mithat Efendi, a.e., s.263-264.

40 a.e., s.264-265.

41 Ahmet Mithat Efendi, a.e., s.266-267.

politik, eserinin başında da ifade ettiği gibi zanni ilimlerdenidir. Ekonomi politığın, eşyanın kıymeti meselesinden dolayı eşyanın tabiatı ile ilgilenmesi nedeniyle fizik ilimleriyle; hesap işleriyle iştigalinden dolayı da riyazî ilimlerle ilişkisi vardır. Bu açıdan bakıldığında biri sahih diğeri sabit kategorisinde yer alan bu iki ilmin gerektirdiği sıhhat ve kesinlikten soyutlanması halinde ekonomi politik ancak zan ve hayalden ibaret kalır. Fakat tarih ve coğrafya ilimlerinden faydalanılırsa ekonomi politikle ilgilenenler büyük faydalar temin edecek, her yere ve her zamana göre farklı tedbirler ortaya konularak servetin artışına önemli katkılar sağlanacaktır.⁴²

Müellif, aslında düşünce ve icraatlarını anlattığı ekonomistlerin her birinin yaşadıkları ülke ve dönemin ekonomik şartlarına göre hareket ettiklerini, bu sayede başarılı olarak şöhret kazandıklarını ileri sürer. Ona göre Quesnay “muallim-i evvel” ise Adam Smith “muallim-i ahir” dir. Ahmet Mithat Efendi, Smith'in Fransa ziyaretini onun hayatında bir dönüm noktası olarak görür. Smith, 1765 yılında Paris'te Rochefoucauld,^{43*} Quesnay ve Turgot^{44**} ile görüşmüş ve İngiltere ve Fransa arasındaki servet farkı hakkında yaptığı araştırmalarını bu görüşmeler neticesinde tamamlamıştır. Hatta Ahmet Mithat Efendi, bu seyahate çıkmamış ve söz konusu iktisatçılarla müzakere etmemiş olması halinde Smith'in, zihnini ve fikrini edebiyat ve felsefeden kurtarıp ekonomiye yöneltemeyeceği konusunda bazı yorumlar yapıldığını aktarır. Yine Smith'in, İngiltere'ye döndükten sonra sanayi ve ticarete dair serdettiği yeni düşüncelerinin aslında Fransız ekonomistlerin eserlerinde mevcut olduğunun rivayet edildiğini bildirir.⁴⁵

Ahmet Mithat Efendi, Adam Smith'i dönemin ekonomi ilminin tamamlayıcısı olarak görmeye birlikte onun temelde sanayi ve ticaret konusunda fikirler ortaya koyduğunu ve ziraat düşüncesiyle ilgilenmediğini iddia eder. Bu durumun, İngiltere'nin çiftçi olmayıp sanayici ve tüccar bir ülke olmasından

42 A.e., s.269-270; Müellif, zanni ilimler kategorisinde değerlendirdiği tarih ve coğrafya'nın, kendi hatalarını yine kendilerinin tashih edebilmesi gibi özellikleri olduğunu ifade eder. Hatta müellife göre bu iki ilim, bununla kalmayıp, ekonomi de dahil olmak üzere diğer birçok zanni ilimlerin de hatalarını düzeltebilme imkânına sahiptir. Zanni ilimlerin doğruluğu zaman ve mekâna göre değişebildiği için bu değişimin takip edilebilmesi ve anakronizme düşmenin önlenmesinde tarih ve coğrafya önemli katkılarda bulunmaktadır. Ahmet Mithat Efendi, a.e., s.212-215.

43* François Alexandre Frédéric, duc de la Rochefoucauld-Liancourt: (1747-1827) İngiltere'nin vergilendirme, sosyal yardım ve eğitim sistemi hakkında çeşitli yazıları bulunan Fransız aristokratı.

44** Anne Robert Jacques Turgot: (1727-1781) Liberalizmin erken dönem savunucularından, Fizyokrat ekole mensup Fransız iktisatçı ve devlet adamı.

45 Ahmet Mithat Efendi, a.e., 269-270.

kaynaklandığını ileri sürer. Müellif buradan hareketle ekonominin her ülke ve zamana göre farklılaşmasına bu örneğin bile yeterli olabileceğini belirtir. Her ne kadar Adam Smith'in ekonomi politik ilmine çok büyük katkıları olduğunu kabul etse de esas hizmetinin ekonomi politiğin önemli bir dalı olan krematistikle sınırlı kaldığını düşünür. Müellife göre krematistiğin, ekonominin genel yapısı olduğunu düşünenlere karşı Sismondi^{46***} bunun yanlışlığını ispatlamıştır. Ahmet Mithat Efendi daha sonra krematistiğin tanımını yapar ve tarihçesini anlatır: Buna göre krematistik; beslenme, giyinme ve sair ihtiyaçlar için evlerde kullanılan eşya anlamına gelir. Aristo,^{47****} iki bin sene önce idareye dair derlediği ilme bu adı vermiştir. Onu ev idaresi veya tedbir-i menzil olarak tercüme etmek uygundur ki daha önce de tedbir-i menzil olarak çevrilmiştir.⁴⁸

Ahmet Mithat Efendi, Yunanca ve Latince'de ekonomi ve ekonomi-politik tabirlerinin genel, krematistiğin ise özel bir ifade olduğunu belirterek Adam Smith'in ortaya koyduğu ilmin “fenn-i servet” yani ekonomi ilmi olmaktan ziyade “tedbir-i menzil”e karşılık geldiğini iddia eder. Müellifin verdiği bilgiye göre Adam Smith üzerine çalışanlar da onun tamamladığı ilme “ekonomi endüstriyel” adının verilmesini uygun bulmuştur. Çünkü servetin esas kaynağını sanayiye münhasır kılan Smith ekonomiyi, “sanayi ekonomisi” olarak yorumlamıştır. Sismondi ve Uber de Vitri^{49*} de Smith hakkında aynı kanaate sahiptir.

Smith'in ekonomiyi sahih ve sabit derecesine ulaştıran keşfi esas olarak işbölümü (taksim-i mesai teşrik-i mesai) konusundadır.^{50**} Her ne kadar işbölümünün verimi artıracakını iki bin yıl önce Ksenophon^{51***} ileri sürmüşse de bunu kesin bir hakikat olarak ortaya koyan Adam Smith olmuş ve bu düşünceler ekonominin diğer şubelerinden ziyade sanayiye dair bir hüküm haline gelmiştir.⁵²

Ahmet Mithat Efendi'ye göre çalışmayı sanayinin özelliklerinden addeden

46*** Jean Charles Léonard de Sismondi: (1773-1842) Liberal ekole mensup olmakla birlikte bu ekole eleştirel yaklaşan İsviçreli tarihçi ve politik ekonomist.

47**** Aristo: (M.Ö. 384-322) Antik Yunan filozofu. Platon ile birlikte Batı düşüncesinin en önemli iki filozofundan biri sayılan Aristo Fizik, gökbilim, ilk felsefe, zooloji, mantık, siyaset ve biyoloji gibi konularda pek çok eser vermiştir.

48 Ahmet Mithat Efendi, a.e., 270.

49* François Jean Philibert Aubert de Vitry: (1765-1849) Fransız yazar, siyasetçi ve ekonomist. Fransız Devrimi sırasında Jakobenlere muhalif olmuş ve zulme maruz kalmıştır.

50** Ahmet Mithat Efendi, Smith'in büyük önem atfettiği işbölümünün, ekonomi ilminin geneline değil ancak sanayiye karşılık geldiğini iddia ederek genel olarak ekonominin zanni ilimlerden olduğu düşüncesini sürdürür. Ahmet Mithat Efendi, a.e., 271.

51*** Ksenophon: (M.Ö. 432-355) Sokrates'in öğrencisi Yunan filozof, yazar, tarihçi ve asker.

52 Ahmet Mithat Efendi, a.e., 270-271.

Smith, mübadeleyi sınıai ürünlere hasredecek kadar "sanayi perest" tir. Ziraate işçinin karnını doyurabilmesi açısından yaklaşan Smith, işçinin günlüğünün o işçinin bir günde yiyeceği buğdayın değeri üzerinden hesap edileceğini düşünmüştür.

Adam Smith'in paraya yaklaşımı Quesnay'ın düşüncesiyle paralellik arz eder. Smith, sınıai ürünler, ticaret mübadelesi pazarına (piyasaya) sürüldüğünde tüketicilerin ihtiyacının ve sanayi erbabının rekabet gücünün dikkate alınarak mübadelenin tam bir hürriyet içinde gerçekleşmesi taraftarıdır. Smith'e göre tüketiciler, sınıai ürünlerin en ucuzunu elde etmeye çalışacağı ve fabrikaların rekabeti de bu amacı doğuracağı için mübadele işlemleri tüm engellemelerin dışında kalarak tam bir serbestlik çerçevesinde işlemelidir. Bu şartlar sağlandığında birtakım vergiler bile fiyatların artmasına neden olamayacak ve bazı yönlerden imtiyazlı olan fabrikalar da diğerleriyle rekabet hususunda avantaj sağlamayacaktır.⁵³

Adam Smith'e göre iç ve dış bütün gümrükler kaldırılmalıdır. Devletlerarası ticaret sözleşmelerine hiç gerek olmamalıdır. Kişiler arası mübadele kayıtsız şartsız serbest bırakılmalıdır. Kim daha çok üretirse o zengin olmalı, rekabette diğerlerine üstün gelenler insanoğlunun refahına büyük hizmet etmiş kahramanlardan sayılmalıdır. Çünkü onların üstün gelmesi sayesinde herkes muhtaç olduğu ve kendi üretmediği şeyi daha ucuz ve daha kolay tedarik edecektir.

İngilizlerin ticarete çok ilerlediğini vurgulayan Ahmet Mithat Efendi, Smith'in düşünce ve öngörülerinin ancak İngiltere için geçerli olabileceğini ifade eder. Ona göre İngiltere için Adam Smith'in ekonomisinden daha faydalı bir ekonomi tasavvur edilemez. Ahmet Mithat Efendi, İngiliz milleti ile devleti arasında bir ayrıma giderek Adam Smith'in görüşlerinin sadece İngiliz milleti için geçerli olabileceğini, devlet için uygun olmayacağını ileri sürer. Smith'in mutlak liberal düşüncelerinin devlet için de geçerli olacağı düşünülürse ticaret anlaşmalarının ve gümrüklerin ilga edilmesinin gerekli olduğunu savunur. Halbuki müellife göre İngiltere devletinin, Smith'in ifade ettiği mutlak bir mübadele hürriyetine tabi olması bir yana, birçok yönden himaye usulünü uyguladığı görülmektedir. Devlet, şeker fabrikacılarına yardımcı olmak için dışarıdan İngiltere'ye giren şekerlerden

53 Ahmet Mithat Efendi, a.e., 271-272.

ağır gümrük vergileri alırken, ihraç edilen şekerleri imal eden fabrikacılara teşvikler vermektedir. Londra’da satılan İngiliz şekeri Paris’te satılanlardan daha ucuzdur.⁵⁴

Adam Smith’in serbest mübadele usulünün Avrupa okullarında geleceğin ekonomisi olarak okutuluyor olmasına rağmen Avrupa devletlerinin hiçbiri nezdinde tatbik edilmediğini belirten müellife göre bunu o dönemde kabul edecek bir devlet veya millet yoktur. Her gün gazetelere yansıyan sanayinin himayesi, ticaretin muhafazası, işçilerin huzursuzlukları ve benzeri hususlar bu görüşü teyit etmektedir.

Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı Devleti’nin yüksek okullarında Adam Smith ekonomisinin kesin bir kanun ve kural gibi okutulmasının üzücü olduğunu ifade eder. Burada da, Osmanlı ülkesinin daha Quesnay ve Colbert zamanı bir tarafa, Sully dönemine bile gelmediği düşüncesini tekrar hatırlatır. Ona göre Osmanlı ülkesi, ciddi teşvik ve yardım görmemesine rağmen geniş ve verimli toprakları sayesinde varlığını devam ettirmektedir. Ziraatin de katkısı olmasa ülke hızla fakir u zarurete düşecektir. Osmanlı topraklarında sanayi mevcut değildir. Ülke, mamul mal ve silah sanayi için bile dışarıya muhtaç durumda olup ticaret yok hükmündedir. Tarımdan elde edilen ürünlerden yalnız çiftçi gibi faydalanılmakta ama bu ürünler tüccar yaklaşımıyla değerlendirilmemektedir. Söz konusu ürünleri ülke içinden alıp dışarıya satarak kazanç sağlayanlar ise yabancılardır. Osmanlılar ne kendi ürettikleri malı kendileri dışarıya satabilmekte, ne de dışarıdan ihtiyaç duydukları malları kendileri getirebilmektedirler. Durum böyle iken serbest mübadelenin uygulanamayacağı ortadadır.⁵⁵

Ahmet Mithat Efendi, eserinin sonunda Rusya’yı örnek gösterir. Deli Petro ve ardından gelenlerin Rus milletine ekonomiyi zorla öğrettiklerini ileri sürerek Osmanlı coğrafyasında yaşayanların da zorla çiftçi, sanatkâr ve tüccar yapılması gerektiğini düşünür. Müellife göre akınlar yaparak ganimet elde etme dönemi çoktan bitmiştir. Bu yolda iki yüz senelik bir geri kalmışlık söz konusudur. Son olarak yine serbest mübadelenin, yüksek okullarda kanunmuş gibi empoze edilmesinin yanlışlığını vurgular. İhtiyaç duyulan ürünlerin ülke

54 A.e., 272-273.

55 Ahmet Mithat Efendi,a.e., 273-274.

içinde üretilmesini gündeme getirenlerin ekonomi politiği bilmemekle suçlanması Ahmet Mithat Efendi'yi ayrıca üzer.⁵⁶

3. Sonuç ve Değerlendirme

Hallu'l-Ukad, Ahmet Mithat Efendi'nin iktisada dair yazdığı son kitaptır. Müellif, sekiz mektuptan oluşan eserinin önce telif nedenini açıklamış, ardından iktisadın bazı temel kavramlarını hülasa etmeye çalışmıştır. Daha sonra ilimlerin tasnifini yaparak katı, sahih ve zanni olarak üç kategoriye ayırmıştır. Ona göre riyaziyyat kat'ı, Fizik, Coğrafya ve Tarih sahih, diğer ilimler de zannî olup bu ilimler riyaziyyat ve fizike yaklaştıkları oranda kat'ı ve sahih özellikleri kazanabilirler. Müellif kitabın en uzun bölümü olan yedinci mektupta Sully, Colbert ve Quesnay'ı ele alarak söz konusu ekonomistlerin Fransa'da yaptıkları ekonomik faaliyetleri anlatmış; sekizinci ve son mektubu Adam Smith'e tahsis etmiştir.

Ahmet Mithat Efendi ekonominin zannî ilimlerden olduğunu ifade ederek zamana ve mekâna göre değişebileceğini, bu nedenle her zaman ve her yerde geçerli olabilecek bir ekonomi politikten söz edilemeyeceğini, takip edilmesi gereken ekonomi politikalarının ülkelerin şartlarına, zamana ve mekâna göre değişebileceğini savunur. Eserinin girişine ilimleri tasnif ederek başlamasını ve ekonomi ilminin ve politikalarının değişebilir nitelikte olduğunu göstermeye çalışmasını, Osmanlı ülkesinde uygulanmasını tavsiye ettiği ekonomi politikalarına bir nevi meşruiyet sağlama çabaları olarak nitelendirmek mümkündür. O dönem Osmanlı aydınlarının bilime son derece yüksek değer atfetmesi⁵⁷ de müellifin ilimlerin kategorize edilmesi gayretlerinde önemli rol oynamış olmalıdır.

Ahmet Mithat Efendi'nin iktisada dair görüşlerini salt merkantilist, korumacı veya liberal olarak nitelendirmek pek mümkün görünmemektedir.^{58*} O, ülke içinde serbest mübadeleye engel olan uygulamaların karşısında olmakla birlikte Avrupalı sanayileşmiş ülkelerle rekabet edilemeyeceği düşüncesiyle

56 A.e., 274, Ahmet Mithat Efendi'nin Hallu'l Ukad'da serbest mübadeleye ve klasik ekole karşı eleştirileri zamanın basınında etkili olmuş ve tartışmalara sebebiyet vermiştir. Okay,a.e., s.89.

57 M. Şükrü Hanioğlu, "Osmanlı Aydınındaki Değişme ve "Bilim", Toplum ve Bilim, S. 27, Güz, 1984, s.185-189.

58* Sayar'a göre Ahmet Mithat Efendi'nin savunduğu iktisat politikası, Adam Smith öncesi Merkantilizm ile Ricardo'ya bir tepki olarak doğan Alman Tarihçi Okulu'nun bir muhassasıdır. Sayar,a.e., s.383; Her ne kadar liberal ekonominin soyutlamalarına ve evrenselciliğine karşı ulusların kendi tarihi şartlarına göre bir ekonomik sistem uygulamasının gerekliliği yönündeki tepkiler Friedrich List ve Alman Tarihçi Ekolü'nden gelse de o dönemde gerek List gerek Alman Tarihçi Okulu Osmanlı dünyasında bilinmiyordu. Ahmet Mithat Efendi, serbest ticaret eleştirisini, bizihi kendisi tarihi sorgulayarak ortaya koymuştur. Georgion,a.e., s.151.

Osmanlı Devleti açısından uluslararası ekonominin tam bir serbestlik içinde yapılmasının karşısında yer almıştır. Diđer taraftan onun himayeci/korumacı dūřıncıyı savunması sadece sanayiye önem verdiği şeklinde yorumlanmamalıdır. Zira, Hallu'l-Ukad'ın muhtelif yerlerinde ziraat ve ticaretin önemine de vurgu yapmaktadır.

Ahmet Mithat Efendi'nin Hallu'l-Ukad'da ele aldıđı iktisatçılar farklı ekollere mensuptur. Bunlardan Sully ve Colbert merkantilist, Quesnay fizyokrat, Adam Smith ise liberalisttir. Mūellifin farklı ekollerden iktisatçıları tercih etmesi de būyuk ihtimalle ekonomi politikalarının, ūlkelerin durumuna ve zamana göre řekillendirilmesi gerekliliđine dikkat çekmek içindir. Ona göre söz konusu řahıslar, řartlara ve zamanın ruhuna göre farklı ekonomi politikalar uygulayarak ūlkelerini kalkındırmıřlardır. Mūellifin gerek Ekonomi Politik ve gerek Hallu'l-Ukad adlı eserlerinde özellikle vurgulamak istediđi husus, Osmanlı Devleti'nde uygulanacak iktisat politikaları için ūlkenin içinde bulunduđu durumun gz nūne alınmasıdır.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi, *İktisat Metinleri*, I. Kitap-Ekonomi Politik, II. Kitap-Hallu'l-Ukad (Sadeleştirilenler: Erdoğan Erbay-Ali Utku), Çizgi Kitabevi, Konya, 2005.
- Bulut, Mehmet. "XVII. Yüzyılda Osmanlılar Ve Merkantilistler",
https://www.researchgate.net/publication/272668400_English_Title_Not_Available_Turkish_TitleXVII_YUZYILDA_OSMANLILAR_VE_MERKANTILISTLER?enrichId=rgreq-clf5ee15406d724fa6416d115450aee0XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzI3MjY2ODQwMDtBUzo0NDIzOTc2MDg5NDM2MTZAMTQ4MjQ4NzIxNzQxMg%3D%3D&el=1_x_3_&esc=publicationCoverPdf (Erişim tarihi: 17 Haziran 2018), ss.23-35.
- Çağman, Engin. "Ahmet Mithat Efendi'nin "Ekonomi Politik" Adlı Eserinde İktisadî Serbestiyet ve Korumacılık Düşünceleri", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, Güz, 2017; (16), ss.31-48.
- Çakmak, Orhan. "Osmanlı'da Piyasa Zihniyeti ve Girişimcilik (Adam Smith Yaklaşımına Göre Bir Analiz)", http://www.orhinvest.com/Upload/Sayfa/1_osmanlida_piyasa_zihniyeti.pdf, (Erişim tarihi 8 Haziran 2018), ss. 1-63.
- Çavdar, Tevfik. *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*, Uygarlık Yayınları, İstanbul, 1982.
- Georgon, François. "Ahmet Mithat'a Göre Ekonomi-Politik", *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, ss.141-159.
- Hanioğlu, M. Şükrü. "Osmanlı Aydınındaki Değişme ve "Bilim", *Toplum ve Bilim*, S. 27, Güz, 1984, ss.183-190.
- Kılınçoğlu, D. Taner. "Veblen, Weber ve Ahmet Mithat Efendi'nin Kahramanları",
https://www.researchgate.net/publication/296307822_Weber_Veblen_ve_Ahmed_Midhat_Efendi'nin_Kahramanlari, (Erişim tarihi: 8 Haziran 2018), ss.441-472.
- Okay, M. Orhan. "İktisatta Millî Düşünceye Doğru", *Türk Kültürü Dergisi*, C. XVIII, Sayı: 207-208, ss.72-98.
- Sayar, Ahmet Güner. *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötüken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, İstanbul, 1317.
- Türker, Ömer. İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/4061> <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/4061>, (Erişim tarihi: 10 Haziran 2018), ss.533-556.